

Як керувати рабами
Марк Сидоній Фалкс

#PROBusiness

Книжку про рабовласництво в Давньому Римі фахівець із римської історії доктор Джеррі Тонер написав у формі посібника з менеджменту. Оповідач, шляхетний римлянин Марк Сидоній Фалкс, дає поради майбутнім рабовласникам щодо різноманітних ситуацій, пов'язаних із володінням рабами.

Книжка розрахована на широке коло читачів, зокрема тих, хто цікавиться історією античності. Деякі поради Марка Сидонія Фалкса можуть стати корисними й для сучасних менеджерів.

Марк Сидоній Фалкс

Як керувати рабами

Оригінальна назва твору: HOW TO MANAGE YOUR SLAVES

Уперше опубліковано у Великій Британії 2014 року PROFILE BOOKS LTD

© Text and commentary Jerry Toner, 2014, 2015 © Foreword Mary Beard, 2014, 2015

© О. Тільна, пер. з англ., 2019

© «Фабула», макет, 2019

© Видавництво «Ранок», 2019

Усі права збережено.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.

Шановний читачу!

Спасибі, що придбали цю книгу.

Нагадуємо, що вона є об'єктом Закону України «Про авторське і суміжні право», порушення якого карається за статтею 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав» штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Повторне порушення карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення, аудіо -і відеокасет, дискет, інших носіїв інформації, обладнання та матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Кримінальне переслідування також відбувається згідно з відповідними законами країн, де зафіксовано незаконне відтворення (поширення) творів.

Книга містить криптографічний захист, що дозволяє визначити, хто є джерелом незаконного розповсюдження (відтворення) творів.

Щиро сподіваємося, що Ви з повагою поставитеся до інтелектуальної праці інших і ще раз Вам вдячні!

Даючи поради щодо того, як обирати найкращих рабів, як заохочувати їх і коли карати, торкаючись делікатних питань сексу з рабами та нюансів їх звільнення, «Як керувати рабами» пропонує читачам подивитися на світ очима античного римлянина, аби зрозуміти, наскільки інакшою була та далека епоха, як різючо вона відрізнялася від нашої.

Daily Telegraph

Книжку доповнюють захопливі коментарі, що базуються на вивченні найдавніших римських текстів, присвячених питанням рабовласництва.

Independent

У своєму макіавеллівському інструктивному посібнику Фалкс (за допомогою іронічного кембриджського класициста Джеррі Тонера) розмірковує над політичними, філософськими та соціальними аспектами буття шляхетних римлян.

Saga

Захоплива книжка.

Bloomberg News

Марк Сидоній Фалкс – римлянин шляхетного походження. Його родина володіла рабами упродовж багатьох поколінь. Відслуживши в римських легіонах і здобувши собі та імперії чималу славу, Марк пішов на спочинок і взявся до управління своїми великими земельними маєтностями. Тепер увесь його час розподіляється між володінням у Кампанії, африканською провінцією та розкішною віллою на високому пагорбі з краєвидом на Рим. Фалксові погляди та переконання в більшості випадків дуже категоричні й неприйнятні для нас, але він вважає їх єдино правильними.

Щоб зробити свою книжку більш зрозумілою і доступною для тих, хто не належить до числа римлян, він скористався допомогою доктора Джеррі Тонера – провідного науковця й

директора відділу класичних студій у Коледжі Черчилля Кембриджського університету, – аби той увів непосвячених читачів у контекст античного Риму та надав відповідні коментарі тим, кого зацікавить ця неоднозначна, якщо не контраверсійна, тема.

Передне слово

Я ніколи раніше не чула про Марка Сидонія Фалкса, проте люди подібного типу мені знайомі. У часи Римської імперії було немало тих, хто володів великою кількістю рабів і навряд чи думав про це погано. Володіння рабами було абсолютно нормальною і природною частиною суспільного устрою. Авжеж, римляни думали про своїх рабів, але в дуже специфічний спосіб: як ними керувати, як їх використати так, аби мати найпривабливіший вигляд перед своїми друзями. А найрозумніші (цілком можливо, що до них належав і Фалкс) часом могли відчувати страх. Їх непокоїло, про що говорять раби у них за спинами і як довго триватиме епоха римського панування. Фалкс чудово знав римське гасло: «Скільки рабів – стільки й ворогів». Знав він і про легендарний випадок, що стався під час правління імператора Нерона, коли римського плутократа було вбито одним із його чотирьохсот рабів[1 - У 61-му році н. е. римського префекта Педанія Секунда вбив один із його рабів. Згідно з законом, після цього всіх його рабів (400 осіб) скарали на горло. (Тут і далі примітки перекладача.)]. Як ми побачимо далі, це б не дало Фалксові спокійно спати, однак усіх рабів у тому домогосподарстві скарали на смерть.

Мене трохи дивує, наскільки добре порозумілися Фалкс і Тонер. Фалкс – аристократ, а рід Тонера – принаймні він так стверджує – походить із пригнобленого англійською елітою прошарку ірландського селянства (як він каже, «від землі»). Однак те, що вони знайшли спільну мову, незважаючи на політичні розбіжності, як на мене, робить честь їм обом. Звичайно, були й рабовласники, зовсім не схожі на Фалкса: тисячі дрібних торговців і ремісників, що мали по одному чи по двоє рабів. Декотрі з них самі не так давно зробилися вільними і створили сім'ї з колишніми власниками – як чоловіками, так і жінками. Навіть в оточенні Фалкса було кілька рабів-секретарів і особистих помічників, які користувалися його прихильністю й жили краще, ніж бідні вільні римляни, котрі намагалися заробляти на прожиток, поденно працюючи в доках або продаючи дешеві квіти на Римському Форумі. Цікаво, що деякі з вільних римських бідняків вийшли на вулиці й виступили – хоч і безуспішно – проти страти вже згаданих чотирьохсот рабів, що була цілком законною. Однак у своїй праці Фалкс говорить про масове використання рабської

праці.

Зараз нам досить важко збагнути всі відтінки відношень між вільним громадянином, рабом і колишнім рабом (та це й тоді було нелегко). Але тепер ми можемо хоч трохи уявити, що думали багаті римляни про своїх звичайних робітників-рабів, і Фалкс – один із найбільш надійних наших провідників до тієї реальності, яку римляни вважали славною традицією «управління рабами». Він намагається допомогти всім скористатися з його багатого досвіду, і в нього є чого повчитися.

На щастя, світ із того часу змінився. Але цей текст пропонує нам достовірну, наскільки лиш це можливо, інформацію про найважливіший аспект життя римлян і всієї Римської імперії. Якби він був опублікований дві тисячі років тому, то, певно, зайняв би провідне місце у списку найпопулярніших книжок із менеджменту. У сучасного читача можуть виникнути певні труднощі з подоланням власних упереджень, проте за зовнішньою риторикою він, можливо, зуміє розгледіти, що Фалкс був не такою й поганою людиною, принаймні для свого часу.

А ще Фалкс ніби вказує пальцем на нас. Адже, будьмо відверті, деякі з його уявлень і нині допомагають нам керувати підлеглими. Чи впевнені ми, що сьогоднішні «оплачувані раби» аж так відрізняються від справжніх? Чи так уже й далеко ми відійшли від античних римлян?

Мері Бірд

Кембридж, квітень 2014 р.

Заувага від автора

Я– Марк Сидоній Фалкс, шляхетного роду, мій прапрадід був консулом, а мати походить зі стародавньої сенаторської династії. Нашій родині було присвоєно ім'я Falx («Кігриста лапа»), бо ми ніколи не випускали з рук того, що нам належить. Я з відзнакою пройшов п'ятирічну службу в VI Залізному легіоні, здебільшого брав участь у походах проти східних племен, які завдавали нам чимало прикростей, а потім повернувся до Рима – вести свої

справи і керувати солідними земельними володіннями в Кампанії й африканській провінції. Моя родина впродовж багатьох поколінь володіла незчисленною кількістю рабів, і ми знаємо все на світі про те, як ними керувати.

Для того щоб моє письмо було зрозумілим і для тих осіб, які не є римлянами, я був змушений скористатися послугами такого собі Джеррі Тонера, учителя в одній із наших упосліджених північних провінцій, який дещо знає про римський устрій, але наділений небагатьма із властивих нам чеснот. Ба більше, я ніколи не стрічав такого покірного й тихого чоловіка, що не належав би до класу рабів: він жодного разу не брав участі в битві, навряд чи здатен випити бодай одну амфору розведеного водою вина і навіть принижується до того, що власноруч мие спину своїй дитині, замість того щоб залишити такі недостойні справи рабам або жіноцтву. Йому, однак, поталанило взяти за дружину жінку рідкісної вроди та розуму (хоча вона, мабуть, лізе всюди зі своєю думкою більше, ніж належить жінці), якій я дуже вдячний за те, що суть мого тексту зробилася зрозумілою і для читачів-варварів.

Марк Сидоній Фалкс
Рим, напередодні березневих ід

Заувага від коментатора

Існування Марка Сидонія Фалкса може бути предметом наукових дебатів, але реальність його поглядів безсумнівна. Він описує рабство з погляду римлянина. Рабовласництво становило ключову інституцію стародавнього Рима протягом усього часу його існування. Воно було настільки важливим, що нікому й на думку не спадало, ніби його може не бути. Володіти рабами було так само природно, як сьогодні голосувати за консерваторів у Вільдширі або за лейбористів у Гемпстеді. На жаль, ми не знаємо, що думали про це самі раби, позаяк їхні погляди нікого не цікавили. Але нам багато відомо про те, що думали з цього приводу їхні римські господарі. Думки, які висловлює Марк, збереглися в римських текстах на тему рабства, хоч він і не вдається до рабського їх наслідування. Ті джерела часто нерозбірливі або їх досить важко витлумачити. Лише цей текст є простим і зрозумілим посібником із управління рабами по-римськи. Зайве казати: той факт, що я

сприяв його публікації, зовсім не означає, ніби я поділяю висловлені в ньому думки.

Працювати з таким автором, як Марк Фалкс, було досить важко. Він дотримується багатьох край жорстких і відразливих поглядів і відмовляється визнавати, що вони можуть бути неправильними чи аморальними. Але за римськими стандартами він вважався дуже порядним чоловіком. Його текст показує, що епоха стародавнього Рима, така, здавалося б, вивчена та звична, легко може нас шокувати. Він демонструє також, наскільки складним державним інститутом було рабовласництво.

Марк не захотів указати нам час, у який він жив: його уявлення часто є сплавом поглядів, властивих різним століттям, хоча схоже, що він запозичив їх здебільшого з часів Римської імперії I і II століть нашої ери.

Наприкінці кожного розділу я додав короткі коментарі до Маркових записів, аби ввести його рекомендації в певний контекст і (почасти в інтересах власної репутації) висловитися проти найбільш неприйнятних уявлень. Ці коментарі, разом із поданими в кінці книги посиланнями, укажуть зацікавленим читачам напрям для

ознайомлення з першоджерелами та сучасними дискусіями на відповідну тему.

Джеррі Тонер
Кембридж, квітень 2014 р.

Вступ

Бути господарем

Цікава подія сталася зі мною в саду моєї вілли кілька місяців тому. Цей випадок був настільки показовим, що змусив мене замислитись і підштовхнув до написання цієї книжки. Мені випало розважати гостя, що належав до одного з германських племен, якщо бути точним, до аланів[2 - Алани (грец. ??????, лат. Alani, Halani) – кочові іраномовні племена скіфо-сарматського походження. Найдавніші згадки про аланів належать до I ст.

н. е.]. Вам може видатися дивним, що такий вельможний римлянин, як я, приймав у себе якогось нікчемного варвара, однак то був не звичайний германець. То була особа королівської крові, яка відвідала наше славетне місто Рим із посольською місією до імператора. Втомившись від нескінченних світських балачок про переваги штанів та подібні дрібниці, що зазвичай цікавлять варварів, наш великий правитель попросив мене виявити гостинність до цього іноземця, поки той не повернеться в те смердюче болото, яке називає своїм домом.

Ми невимушено прогулювалися пишним квітником, розташованим позаду моєї вілли, і я пояснював своєму гостеві – найпримітивнішою латиною, щоб його не збентежити, – яких міфічних героїв зображують численні мармурові статуї. Ось тут це і сталося.

Зосередившись на скульптурах, я не помітив невеликої сапки, що лежала на стежці. Коли я наступив на металевий край, дерев'яна ручка вдарила мене по ногах так, що я скрикнув, – радше від несподіванки, ніж від болю. Один раб, що стояв неподалік (а це було саме його знаряддя), пирхнув, побачивши, як я скачу на одній нозі. Звичайно, я був обурений тим, що цей нікчемний дурень, який і сам є не більш, ніж інструментом, нехай і здатним розмовляти, сміється над прикрістю, що спіткала його господаря. Я покликав управителя.

– Цей раб думає, що поранити ногу – це смішно. Ану переламаймо йому ноги й подивімося, як він тоді сміятиметься.

Це швидко стерло усмішку з обличчя раба. Незважаючи на жалібні благання, до яких завжди вдаються раби, щойно діло доходить до покарання, управитель і два його дужі помічники збили того непоштивця з ніг, а четвертий підбіг із важкою залізякою в руках. Але варто було йому тільки замахнутися, як мій гість варвар скрикнув:

– Ні!

Я обернувся до нього й побачив, що він зблід, як щойно вибілена тога.

– У чому річ?

Він не поспішав із відповіддю, тому я наполіг:

– Адже ви зі своїми рабами вчинили б так само?

Відповідь його була для мене цілком несподіваною:

– У нас немає рабів.

Можете собі таке уявити? Суспільство без рабів! Та де це чувано! Як же воно функціонує? Хто в них виконує брудну роботу, недостойну вільної людини найнижчого роду? Що в

такому суспільстві роблять із полоненими, захопленими під час загарбницьких воєн? І як тоді демонструвати свою заможність? Поки мені в голові крутилися ці невисловлені питання, лють моя трохи вляглася.

– Господарю, благаю вас, – скиглив раб.

– Та нехай уже...

Я наказав управителеві зупинитись і відпустити раба, після того як його злегка «повчать» різками. Знаю, знаю, я надто м'який. Але нині розвелось так багато тих, хто жорстоко карає рабів за найменшу провину. Та й відомо, що завжди варто порохувати до десяти, перш ніж ухвалювати будь-яке рішення.

Відпроваджуючи мого вкрай збентеженого гостя до будинку, я раптом подумав, що цей германський варвар, імовірно, не єдиний, кому ніколи не випадало володіти рабами. Зараз багато хто схиляється до вульгарної ідеї рівності між людьми, тож мушу припустити, що мої сучасники просто забули, як слід поводитись із рабами та іншими підлеглими. Тому я вирішив сформулювати принципи, за якими кожна вільна людина зможе вміло керувати своєю обслугою.

Це завдання є життєво важливим. Людина, яка серйозно займається особистісним розвитком і прагне до влади та багатства, мусить знати все, що тільки може їй у цьому допомогти. Я не перестаю дивуватися, скільки нині людей, наділених владою, уявлення не мають, як поводитися з тими, кому випало щастя їм служити. Натомість у відчайдушному бажанні здобути прихильність тих, чия відданість має бути безумовною, вони підлещуються їй догоджають людям найнижчого сорту. Я навіть бачив, як один впливовий політик тепло всміхався жінці, яка працювала на вулиці, бо хотів заручитися її «безцінною підтримкою»! А от знання про те, як поводитися з представниками соціальних низів, здобує шляхом ретельного вивчення моєї праці, дасть необхідні засоби для досягнення успіху та величі. Моя книжка навчить, як привести челядь і господарство до тієї мети, яка цілком відповідатиме бажанням господаря. Це забезпечить надійну опору для вивищення в суспільстві. Книжка допоможе напрацювати соціальні навички, необхідні для управління тими, хто створює вашу репутацію. Тому будь-який дбайливий господар, який має намір бути головним у власному домі, мусить знайти в собі сили та витратити час, аби простудіювати мою працю, що є витвором одного з найдосвідченіших очільників минулого.

На мою думку, існує ціла наука про те, як бути господарем, і вона доводить, що керувати домогосподарством і тримати в покорі рабів – те саме, що й бути лідером у суспільстві. Немає точної відповіді на питання, чи якості керівника та господаря є вродженими. Деякі греки стверджували, що всі люди різняться між собою за внутрішньою природою. Ті, хто займається фізичною працею, є від природи рабами, і для них самих буде краще, коли вони потраплять під керівництво таких людей, як я, котрі мають природні якості вищого гатунку. Людина, здатна належати комусь іншому, є природженим рабом – ось чому,

стверджують греки, така людина комусь належить. Сама природа, кажуть вони, влаштувала так, що душі й тіла вільних людей відрізняються від тіл і душ рабів. Раби мають дужі тіла, добре пристосовані до фізичної праці, що нею ці люди й мусять займатись. За душевними якостями вони менше здатні розмірковувати та приймати рішення. Зате вільні люди тримають спину прямо і непридатні до виконання фізичної роботи. Натомість їхні душі є здібними до навчання. Вільні люди спроможні брати участь у житті суспільства, політичному чи військовому. Звичайно, природа іноді припускається помилок, і виходить навпаки: раби отримують тіла вільних людей, а у вільних «правильними» виявляються тільки душі, а не тіла. Та в цілому, стверджують греки, природа не схильна помилятися. Вона дбає, щоб кожен отримав здібності, що відповідають його призначенню.

Однак більшість римлян із цим не погоджуються. Вони впевнені, що насильницьке підкорення іншої людської істоти є протиприродним. Дуже багато з нас, римлян, які продовжують керувати великою імперією, походять від рабів, тож смішно було б вірити, ніби раби за своєю природою ні до чого не здатні. Римські мислителі стверджують, що тільки суспільна згода веде до того, що одна людина має іншу за раба. Вони вважають, що між цими двома людьми немає природних відмінностей. Це просто несправедливість, і ґрунтується вона на застосуванні сили. Вони також справедливо відзначають, що чимало рабів виявляло хоробрість і шляхетність у часи великої кризи, а отже, вони зовсім не мають рабської природи. І якщо раби не визначені природою, те саме стосується й господарів. І це варто запам'ятати!

Рим наповнений рабами. Я чув, що десь один із трьох або чотирьох мешканців італійського півострова перебуває в рабстві. Навіть на величезних територіях усієї імперії, населення якої налічує не набагато менше за 60 або 70 мільйонів осіб, мало не кожен восьмий є рабом. Причому на рабів можна натрапити не лише в сільських місцевостях. Рим аж двигтить від різноманітної рабської роботи, і кількість рабів тут не менша, ніж в інших регіонах. У столиці мешкає близько мільйона осіб, і дехто стверджує, що принаймні третина з них є рабами. Хоча подібні оцінки є не більше, ніж припущеннями людей із розвиненою уявою, водночас вони свідчать, наскільки важливий інститут рабовласництва для римського світу. Ми, римляни, потребуємо своїх рабів.

Ви можете запитати, як склалася така ситуація. Якими були переваги використання рабської праці порівняно з працею вільних людей? Дозвольте мені пояснити. У минулому, за часів Республіки, щоразу як римляни завойовували якийсь регіон Італії, вони забирали частину землі собі й заселяли її римськими колоністами. Вони очікували, що ці колонії зробляться гарнізонними містами. Але в результаті воєнних дій лишилося багато покинутої й необробленої землі. Так сталося через те, що її власники або були вбиті, або втекли разом із переможеними арміями. Сенат оголосив, що охочі обробляти цю землю можуть робити це в обмін на 10 % щорічного врожаю зернових культур і 20 % урожаю фруктів. Метою такого рішення було збільшити кількість мешканців Італії, які б своєю працею виробляли більше продовольства для міст, а також воювали на боці Рима у воєнний час.

Такі чудові наміри! Але результат виявився цілком протилежним від очікуваного. Насправді багатії привласнили більшу частину нічийних земель, а звикнувши до своїх маєтків і до того, що ніхто їх не відбере, вони почали переконувати бідних селян, які володіли невеликими ділянками поблизу, продати свою землю їм. А якщо ті відмовлялися, вони іноді просто захоплювали ці ділянки силою. Незаможний селянин був не в змозі захиститися від сильного сусіда

часто через те, що сам він у цей час далеко від дому відбував військову повинність. Поступово більші господарства з простих ферм перетворювалися на величезні маєтки. Їхні власники не хотіли покладатися в обробітку своєї землі на тих самих фермерів, яких нещодавно розорили, а також не бажали наймати вільних людей, що їх майже напевно з тієї чи іншої нагоди мали покликати до війська. Тому вони купували рабів і використовували їхню працю. Це виявилось дуже прибутковою справою, особливо через те, що раби плодилися, народжуючи багато дітей. До того ж ніхто з них не був військовозобов'язаним, адже, ясна річ, армія не може покладатися на рабів у захисті держави. Великі землевласники надзвичайно розбагатіли. Тим часом чисельність рабів швидко зростала. А кількість італійців зменшувалась, та й ті, що залишились, робилися дедалі менш заможними, бо несли тягар податків і тривалої військової служби. І навіть у ті короткі періоди, коли вони не були у війську, вільнонароджені не могли знайти роботи, оскільки вся земля належала багатіям, а ті використовували працю рабів, а не вільних людей.

Звичайно, сенат і римський народ усе більше переймалися тим, що для війська бракувало італійських солдатів, а така громада рабів могла просто знищити своїх господарів. Але вони також розуміли, що відібрати величезні маєтки у їхніх власників тепер буде і важко, і несправедливо, адже ті володіли своїми землями вже протягом кількох поколінь. Як ви позбавите людину права володіти деревом, котре власноручно посадив її дід? Деякі з народних трибунів намагалися законодавчо обмежити розміри таких маєтностей і примусити найбільших землевласників наймати на роботу певний відсоток вільних людей. Але ніхто не звертав уваги на подібні заклики. Що ж до загрози з боку рабів, то йшлося не так про можливість їхнього повстання, як про те, що вони можуть винищити вільнонароджених селян, які мали служити у війську, захищаючи владні інтереси римської еліти. Через це було прийнято постанову: жоден громадянин віком від двадцяти до сорока років не мусив служити за межами Італії більш як три роки поспіль. Так селяни отримували шанс зберегти контроль над своїми невеликими ділянками.

На щастя, сьогоdnішнього власника рабів такі проблеми вже не турбують. Армія зробилася професійною, а від часу останнього великого повстання рабів минуло дуже багато років. Нині рабовласникові потрібно дбати лише про збереження контролю над своїм господарством. Це я всотав із молоком матері. З дитинства я здобував владні навички, направо й наліво роздаючи команди служникам і служницям: «Принеси мій плащ!», «Вимий мені руки!», «Подай мені сніданок, хлопче!». Це було звичайною щоденною

практикою. Ще зеленим парубійком я навчився у свого батька, як домогтися поваги навіть від найбільш непокірливих рабів.

Родина і господарство – ось на чому тримається суспільство, та й людське життя взагалі. Ніяке цивілізоване існування неможливе без тих необхідних речей, які може дати господарство. Але господарство – це лише будинок, якщо в ньому немає рабів. Звичайно, щоб у вас була справжня родина, треба мати дружину й дітей. Так, їхня праця приносить певну користь. Але основну частину роботи по господарству виконують раби. Це особливо вигідно, адже господар тоді не мусить довіряти її виконання чужинцям. Усі ми знаємо, як принизливо просити про допомогу і як обтяжливо залучати до роботи сторонніх виконавців. Вони ніколи не з'являються в призначений час, можуть попросити завищену плату і, не маючи потреби пишатися своєю працею, виконують завдання абияк. Натомість ми можемо бути впевнені, що раби виконують роботу так, як ми того побажаємо. Отже, раби перетворюють родину на більш значущу одиницю – на те, що ми називаємо домогосподарством.

Домогосподарство – це держава в мініатюрі: воно має власну структуру, ієрархію, керівництво, власне відчуття спільноти. Чоловік/дружина, батько/син, господар/раб – от найважливіші цеглинки, з яких будується суспільне життя. Отже, рабство є одним із ключових принципів соціальної організації. Раб цілковито підпорядкований господареві, так само і громадянин повністю підкоряється вимогам держави. Але рабство являє собою стан абсолютної залежності. Раб не має родини, він не може прийняти права та обов'язки шлюбу, саму його особистість визначає господар, який дає йому ім'я. У цьому сенсі рабство – те саме, що соціальна смерть. Воно вимагає безумовної покори. На жаль, рабів іноді доводиться спонукати до послуху жорсткими методами. Необхідно зламати силу духу раба. Саме тому деякі горді племена відмовляються здаватися, навіть коли зазнають поразки в бою. Так, кантабри[3 - Кантабри – об'єднання племен, які в другій половині I тисячоліття до н. е. населяли північне узбережжя Піренейського півострова.] в Іспанії після придушення їхнього повстання вирішили, що краще помруть, аніж перетворяться на рабів.

Раби не мають юридичних прав. Але не варто вважати, що їм призначена лише праця, не гідна вільної людини. Насправді, як ми побачимо далі, чимало рабів займають впливові позиції при своїх сильних господарях. У той же час вільні бідняки нерідко змушені виконувати найбруднішу роботу, щоб заробити на шматок хліба для своєї родини. Крім того, раби можуть мати зовсім різні обов'язки. Старий слуга, що наглядає за входом до оселі, хлопчик, який підносить воду до столу, приваблива рабиня в опочивальні – у великому домогосподарстві раби виконують найрізноманітнішу роботу, задовольняючи всі потреби свого господаря.

Батько навчив мене, для чого ще потрібні раби: для вихваляння! Раб, по суті, є звичайнісінькою річчю, сам по собі він нічого не вартий. Проте раби формують статус свого власника. Як хороший кінь значною мірою створює образ вершника, так і вихований, поштивий раб підкреслює чесноти свого господаря. І якщо домогосподарство налічує

чотири сотні рабів – як же від цього зростає авторитет рабовласника! Хто ж, як не найвищий достойник, може дозволити собі настільки показний і престижний почет?!

Хоча самі раби можуть бути й цілковитими нікчемами, служать вони найшляхетнішим із нас. Якщо бажаєте дізнатися, як поводитись із рабами, що дістаються вам на піку вашого успіху, читайте далі. Хай би як відрізнявся життєвий устрій у ваш час від принципів стародавнього світу, це зовсім не мусить відвертати вас від їх вивчення. Бо ж у стародавніх працях міститься набагато більше того, що заслуговує на ваше схвалення, ніж того, що підлягає запереченню. Читайте і навчайтесь.

КОМЕНТАР

Розповідь про те, що плем'я аланів не знало рабовласництва, показує, наскільки важливим був цей факт для римського письменника. Історик IV ст. н. е. Амміан Марцелін вирішив зафіксувати цю розповідь у подробицях, оскільки на римську аудиторію вона могла справити враження, як мінімум, цікавого курйозу. Навряд чи можна знайти римлянина, який би стверджував, що рабство слід скасувати. Воно було звичайним явищем соціального життя, як володіння кицькою чи автомобілем у наші дні. Для заможних римлян раби були необхідним атрибутом високого рівня життя, як для нас сучасна побутова техніка. Раби виконували всю ту роботу, якою б вам самим займатися не хотілось: прали, прибирали, а бувало, що й витирали зади, а також надавали своїм господарям багато інших послуг. Але не всі раби були однаковими. Існувала велика різниця між домашніми рабами в місті й тими, хто працював у полі. Міські раби часто були потрібні не тільки для виконання роботи, але й просто для підтримки соціального статусу їхнього власника, подібно до того, як сьогодні найновіші технічні засоби свідчать про нашу «крутість» (чи дійсно нам аж так необхідний студіймовий плазмовий телевізор?). Навіть у сільській місцевості рабів не завжди тримали лише з економічних міркувань, хоча їхня роль в економіці й була вирішальною – особливо у великих володіннях багатіїв.

Давні греки мали більш жорсткі погляди на природу рабів, ніж римляни. Аристотель, як відомо, стверджував, що рабство є природною якістю і найкраще для рабів – належати вищим за них грекам.

Серед афінян існував чіткий поділ на «містян» і рабів, що ускладнювало для останніх асиміляцію в суспільстві, навіть якщо вони отримували свободу. Зовсім інша модель діяла

в Римі, де велика кількість різного штибу аутсайдерів постійно вливалася в ряди містян. Однією з головних причин тріумфального піднесення Риму була його здатність об'єднувати іноземців, які дотримувалися різних звичаїв і шанували різних богів. Це дозволило йому збільшувати не лише свою територію, а й людські ресурси. У такому суспільстві не було сенсу назавжди позбавляти рабів можливості зробитися вільними римлянами. Натомість видавалося мудрим розглядати рабство як тимчасовий стан, після якого раб, якщо демонстрував певні заохочувані якості, міг перетворитися на вільного громадянина Риму. На диво, для римського рабовласництва були характерними як соціальна мобільність, так і жорстка структурованість суспільства.

За римськими законами раби майже не мали юридичних прав, але цих законів не надто суворо дотримувались, особливо в міських домогосподарствах. Зазвичай міські раби мали можливість володіти грошима та певним майном, навіть якщо юридично це майно (пекулій[4 - Пекулій (лат. *peculium* – «власність, майно») – це майно, передане господарем рабу або главою родини підвладній особі.] залишалося власністю господаря. Хоча раби не могли одружуватись, на практиці їм часто дозволялося вступати в партнерські стосунки. За часів імперії вони отримали більше прав: наприклад, могли шукати захисту від сваволі жорстокого господаря біля статуї імператора. Проте посилення зацікавленості долею рабів зовсім не означало, що імператори хотіли покращити умови їхнього життя. Як верховні правителі вони просто мусили втручатися в усі проблеми, що виникали в підвладному їм суспільстві. Люди покладали надію на імператора, який мав вирішувати, що є прийнятним із погляду закону в різноманітних домашніх справах.

До цифр, які вказують на кількість рабів у римському світі, слід ставитися з обережністю. У найкращому разі це припущення поінформованих осіб. До наших днів збереглося мало свідчень, і вони не є непереконливими. Читачі можуть знайти обговорення кількісних даних і ступеня соціальної мобільності в Італії часів стародавнього Рима в статті Вальтера Шайделя «Мобільність населення в Італії часів Римської імперії, II: раби», опублікованій у журналі «Дослідження з історії Давнього Рима» (Walter Scheidel. *Human Mobility in Roman Italy, II: The Slave Population*. *Journal of Roman Studies*, 95 (2005), 64–79), а також «Раби в Італії часів Римської імперії: роздуми та припущення», опублікованій у журналі «Топоси» (The slave population of Roman Italy: speculation and constraints. *Topoi*, 9 (1999), 129–144).

Про плем'я аланів, відомих тим, що вони не мали рабів, див. у Амміана Марцелліна, 31.2.25. Сенека[5 - Луцій Анней Сенека, Сенека Молодший (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) – римський філософ-стоїк, поет і державний діяч.] нарікає на рабовласників, які в гніві були швидкими на розправу: за найменші провини, як-от намагання заперечити або зухвалий погляд, рабів шмагали батогами чи ламали їм ноги (див. «Про гнів», 3.24 і 32). Маркове пояснення мети цієї книжки базується на передмові до праці Колумелли «Про сільське господарство». Відомості про правовий статус рабів можна знайти в Дигестах[6 - Дигести – зібрання уривків із творів римських юристів, видане 529 р., за правління імператора Юстиніана.], 1.5. «Політика» Арістотеля (1.2) вміщує роздуми про домогосподарство, про рабів як знаряддя і про те, чи є статус раба визначеним самою природою. Про збільшення

числа рабів в Італії з погляду античного автора див. Аппіан «Громадянські війни», 1.1. Висловлені в цій праці думки корисно порівняти з сучасним аналізом Кіта Хопкінса в першому розділі його книги «Завойовники і раби» (Keith Hopkins. Conquerors and Slaves).

Розділ I

Як придбати раба

Коли скульптор бажає створити видатний витвір мистецтва, він починає з того, що передовсім шукає найбільш придатну для цього камінну брилу. Так само і рабовласник мусить розуміти, що тільки з правильного людського матеріалу можна хоча б сподіватися «виліпити» рабів з бажаними характеристиками незлостивості, високої працездатності та безумовного послуху. Важливо з найпильнішою увагою вибирати рабів на ринку, переконатись у тому, що вони не мають ніяких фізичних, розумових або моральних вад. У цьому розділі я навчу вас, як найкраще взятися до такої складної справи – купівлі раба.

По-перше, де його купувати? Багато хто скаже, що треба це робити на Римському Форумі, за храмом Кастора[7 - Храм Кастора і Поллукса (лат. Aedes Castoris) – храм на Римському Форумі, присвячений близнюкам Кастору та Поллуксу (синам Юпітера), побудований 484 р. до н. е.], але ви вчините правильно, коли проігноруєте цю пораду, бо там виставляють на продаж неотесаних рабів найнижчої якості. Набагато кращих можна знайти в работорговців, які працюють у Септі Юлія, неподалік від Пантеону[8 - Септа Юлія – будівля в Римі на Марсовому полі, де відбувалися народні збори (будівництво завершено в 26 р. до н. е.). Пантеон – «храм усіх богів», будівля в Римі.]. Особливо якщо ви хочете придбати юнака-гомосексуала або ж якийсь товар із екзотичних регіонів імперії чи навіть з-поза

її кордонів, наприклад із Ефіопії. Усе це знайдеться в тамтешніх торговців, але обов'язково запитайте їх прямо, чи не мають вони чогось особливого в закапелках своїх крамниць. Вони завжди тримають усе найкраще подалі від сторонніх очей, приберігаючи для найбільш шанованих покупців. Там ви без проблем знайдете навіть кастрованого хлопця, якщо маєте таке бажання, хоча теоретично закон забороняє торгівлю подібним товаром.

Коли говорити про законні шляхи, то рабами стають або полонені, захоплені в бою, або діти, народжені від рабинь; але насправді існують і інші способи потрапити в рабство.

Деякі злидарі незаконно продають себе в рабство, щоб позбутися боргів, або продають одного зі своїх дітей, аби прогодувати решту. Небажаних немовлят часто залишають на звалищах край міста, і дехто забирає їх і виховує як своїх рабів, хоча формально вони є вільнонародженими. Існують також підозри, що деякі работорговці купують свій товар в осіб, які просто викрадають дорослих і дітей, здійснюючи піратські набіги на віддалені прибережні регіони.

Однак немає жодних сумнівів у законності перетворення на рабів тих, кого наші армії захоплюють у військовий полон. Ці особи самим своїм існуванням завдячують милості наших солдатів, які не винищили їх у переможному запалі, а зберегли їхні жалюгідні життя. Те, що ці люди тепер служать нам, є справедливою відплатою за їхній військовий спротив. Полонені з багатших родин можуть бути повернені в рідні домівки, якщо за них буде внесено належний викуп. Решта ж за порятунок свого життя розплачується довічним рабством.

Я й сам колись брав участь у штурмі невеликого містечка поблизу кордону з Перською імперією. Спершу ми спробували переконати жителів здатися мирно і тим самим зберегти свої життя, а після відмови почали штурм і швидко пробили міську стіну таранами. Ми захопили околиці й почали знищувати тих, хто траплявся на нашому шляху: чоловіків, жінок, дітей – усіх підряд. Більшість жителів

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=44901671&from=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Виноски

1

У 61-му році н. е. римського префекта Педанія Секунда вбив один із його рабів. Згідно з законом, після цього всіх його рабів (400 осіб) скарали на горло. (Тут і далі примітки перекладача.)

2

Алани (грец. ??????, лат. Alani, Halani) – кочові іраномовні племена скіфо-сарматського походження. Найдавніші згадки про аланів належать до I ст. н. е.

3

Кантабри – об'єднання племен, які в другій половині I тисячоліття до н. е. населяли північне узбережжя Піренейського півострова.

4

Пекулій (лат. peculium – «власність, майно») – це майно, передане господарем рабу або главою родини підвладній особі.

5

Луцій Анней Сенека, Сенека Молодший (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) – римський філософ-стоїк, поет і державний діяч.

6

Дигести – зібрання уривків із творів римських юристів, видане 529 р., за правління імператора Юстиніана.

7

Храм Кастора і Поллукса (лат. Aedes Castoris) – храм на Римському Форумі, присвячений близнюкам Кастору та Поллуксу (сином Юпітера), побудований 484 р. до н. е.

8

Септа Юлія – будівля в Римі на Марсовому полі, де відбувалися народні збори (будівництво завершено в 26 р. до н. е.). Пантеон – «храм усіх богів», будівля в Римі.